

KAYIT DIŞI EKONOMİYE YÖNELİK TOPLUMSAL BAKIŞ: BİR ALAN ARAŞTIRMASI¹

SOCIAL PERSPECTIVE TOWARDS INFORMAL ECONOMY:
A FIELD RESEARCH

Neslihan KOÇ*

Özgür Emre KOÇ**

ÖZ

Devletin yürütmüş olduğu mali ve ekonomik politikalar, mükelleflerin hissettikleri vergi yükü, sahip oldukları vergi zihniyeti ve ahlakı ile yasal düzenlemeler, işgücü piyasası ve sosyal koruma sistemlerine ilişkin düzenlemeler, bireylerin ve firmaların kayıt dışı eğilimlerini etkilemektedir. Devletin mali ve ekonomik eylemlerinin, temsil ve hizmet ettiği kişi açısından olumlu ya da olumsuz algısı toplumda kayıt dışılık kültürünün oluşması açısından önemlidir. Kayıt dışı ekonomi, toplumda sosyal bir olgu haline geldikçe resmi sistemlerin kayıt dışılıkla mücadelesi de zorlaşmaktadır. Bu çalışmanın amacı, kayıt dışı ekonomi olgusunun toplumsal olarak nasıl algılandığını ve yürütülen mali politikaların nasıl değerlendirildiğini analiz etmektir. Bu amaç kapsamında Çorum ilinde yaşayan 420 kişiyle bir saha araştırması yapılmıştır. Anket sonucu ulaşılan bilgiler, keşifsel

ABSTRACT

Financial and economic policies pursued by the State, tax burden that taxpayers feel, their tax mentality and morality and regulations such as legislative regulations, regulations on labour market and social protection systems affect individuals' and companies' informal tendencies. The positive or negative perceptions of the fiscal and economic actions of the State, depending on the individuals that are represented and served, are significant in terms of the creation of the culture of informality in the society. As long as an informal economy turns into a social fact in the society, it becomes difficult for formal systems to struggle with informal ones. The aim of this study is to analyse how informal economy is perceived and how pursued financial policies are evaluated by society. In the scope of this aim, a field research was performed with the participation of 420 people living in Çorum province. The information obtained

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, neslihan koc@hitit.edu.tr, ORC- ID: 0000-0002-7722-6978.

** Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, oemrekoc@hitit.edu.tr, ORC- ID: 0000-0003-2788-8049.

Koç, N., Koç, Ö. E., (Ağustos 2019). Kayıt Dışı Ekonomiye Yönelik Toplumsal Bakış: Bir Alan Araştırması, *Vergi Raporu*, 239, (66-86).

¹ ICOAEF'19 V. Uluslararası Uygulamalı Ekonomi ve Finans Konferansı & Sosyal Bilimler Alanıyla Genişletilmiş, 9-10-11 Nisan 2019, Girne, K.K.T.C'de sunulan sözlü bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

M.G.T.: 29.05.2019 / M.K.T.: 18.07.2019

faktör analizi ve farklılaşma analizleri (bağımsız örneklem T testi ve ANOVA) yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen bulguların genel sonucu, kayıt dışı davranma eylemlerinin toplumda yaygın bir davranış olduğuna ilişkin toplumsal bir algının oluştuğudur. Kayıt dışı ekonomi, genel olarak olumsuz bir olgu olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan vergi kaçırma davranışı, vergi bilinci eksikliğinden ziyade vergi sistemindeki sorunlar, kamu harcamalarının yanlış kullanıldığı düşüncesi ve işsizlik gibi ekonomik problemlerden etkilenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı Ekonomi, Kayıt Dışı İstihdam, Toplumsal Algı, Anket, Çorum.

JEL Sınıflandırması Kodları: E26, J46, O17.

GİRİŞ

Vergi, ekonomik, mali ve psikolojik yönleri bulunan çok yönlü bir toplumsal olgudur. Etkin ve adil bir vergi sisteminin kurulması, vergilemenin ekonomik, mali ve psikolojik sınırlarının bilinmesini ve göz önüne alınmasını gerektirir. Bu sınırların aşılmasının önemli sonuçlarından biri, vergi kaçırma olarak ortaya çıkmaktadır.² Mali açıdan kayıt dışı ekonominin varlığı, vergi kaçırmaya sebebiyet vermesi açısından önemlidir. Mükelleflerin vergi karşısındaki tutum ve davranışları, hissettikleri vergi yükü, sahip oldukları vergi zihniyeti ve ahlaki gibi unsurlar tarafından belirlenmektedir. Bu doğrultuda toplumdaki her birey, gelir, servet ya da harcamalarıyla vergi yüküne katlanmakta; vergiyi algılama veya değerlendirmesine bağlı olarak bir vergi baskısı (sübjektif vergi yükü) hissetmektedir. Bireylerin psikolojik, sosyal, ekonomik ve siyasi görüşleri

as a result of the survey was analysed using exploratory factor analysis and differentiation analyses (independent sample T test and ANOVA). The overall outcome produced as a result of the evaluation of research findings is that a social perception has been created on that informal acting activities are prevalent in the society. The informal economy is generally considered as a negative phenomenon. In this respect, the tax evasion behaviour is affected by economic problems such as unemployment, tax system problems, and the misuse of public expenditures rather than the lack of tax awareness.

Keywords: Informal economy, informal employment, social perception, questionnaire, Çorum

JEL Classification Codes: E26, J46, O1.

doğrultusunda şekillenen vergi ve kayıt dışı ekonomiye bakış açıları, yaşadığımız ekonomik ve toplumsal çevrenin iklimini yansıtmaktadır. Bu çalışma, gelir ya da kurumlar vergisi mükellefi olup olmadığına bakılmaksızın, toplumda yer alan bireylerin kayıt dışı ekonomiye bakışlarını ortaya koyabilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

1- LİTERATÜR

Kayıt dışı ekonomi, mal ve hizmet üretimi ve değişimine konu olan parasal veya parasal olmayan ekonomik işlemlerin bildirilmemesi ve geleneksel ölçüm yöntemleriyle tespit edilememesi nedeniyle resmi kayıtlarda ve dolayısıyla milli gelirden yer almayan faaliyetleri kapsamaktadır.³ Kayıt dışı ekonomi, yeraltı, karaborsa ya da nakit ekonomisi, illegal, kara, resmi olmayan, gizli, düzensiz, marjinal, kayıp, gözlenemeyen, paralel, enformel, vergi dışı ekonomi gibi pek çok farklı kavramla ifade edilebilmektedir.⁴

² Naci MUTER ve diğerleri, Kamu Maliyesi, 2012, s.181.

³ Nihat Işık ve Mustafa Acar, Kayıtdışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 21, Temmuz-Aralık, 2003, s.118.

⁴ Şinasi Aydemir, Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi, Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayınları: Ankara, 1995, s.8.

Tarihi eser, uyuşturucu, silah ve insan kaçakçılığı, organ ticareti, tefecilik, rüşvet ve kumar gibi konusu suç teşkil eden faaliyetler, kayıt dışı ekonominin yasadışı boyutunu oluşturmaktadır. Bu faaliyetlerin kendisi, toplum için bir olumsuzluk oluşturmakta; yasadışı sektörlerden elde edilen gelirin ya da yapılan harcama ve işlemlerin doğası gereği beyan edilmemesi nedeniyle oluşan haksız kazanç ve vergi kaybı nedeniyle bu olumsuzluk katlanmaktadır. Bazı faaliyetler ise yasal sektörlerde gerçekleşmesine rağmen bu faaliyetlere ilişkin vergi konularının eksik beyan edilmesi ya da hiç beyan edilmemesi nedeniyle vergi ödenmemesi ya da eksik vergi ödenmesi söz konusu olabilmektedir. Çalışanların hiç bildirilmemesi dolayısıyla sosyal sigortaya ilişkin prim ve vergilerin hiç ödenmemesi ya da ücretlerin eksik bildirimi nedeniyle eksik prim ve vergi ödenmesi de kayıt dışı ekonomi içinde yer almaktadır. Yasal sektörde ister yarı kayıtlı ister hiç bildirilmemiş olsun bir üretim gerçekleşmiş ve istihdam sağlanmış olmaktadır. Ancak mali ve hukuki açıdan haksız bir kazanç ve vergi kaybı da oluşmaktadır. Bu durumda sadece hiç bildirmeme ile eksik bildirme arasında yaşanan kayıplar farklılaşmaktadır. Bu nedenle hukuki açıdan suçla ilişkili kayıt dışı faaliyetlerin önlenmesi; diğerlerinin kayıt altına alınarak vergilendirilmesi esastır.

Kayıt dışılıkla mücadele açısından karşı karşıya olunan sorunun boyutlarının bilinmesi önem taşımaktadır. Gerekli olmadıkça makbuz ya da fatura talep edilmemesi, ödemelerin önemli bir kısmının elden/ nakit yapılması, çalışan ücretlerinin eksik gösterilmesi ya da hiç gösterilmemesi gibi olgulara gündelik yaşamda sık sık rastlanabilmektedir. Ancak kayıt dışı ekonominin gerçek boyutlarının tam olarak belirlenmesi mümkün

değildir. Bununla birlikte Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ve onun önemli bir parçası olan kayıt dışı istihdam oranlarının, bölgelere ve sektörlerle göre değişmekle birlikte genel olarak yüksek olduğu tahmin edilmektedir.

Schneider,⁵ 2003-2015 dönemi için 31 Avrupa ve 5 diğer OECD ülkelerindeki kayıt dışı ekonominin boyutunu ve gelişimini MIMIC tahmin yöntemiyle incelemiştir. Buna göre Türkiye’de 2003 yılında kayıt dışı ekonominin milli gelire oranı % 32,2 iken 2015’te % 27,8’dir. Aynı yıllar için AB ortalaması % 22,6 ve % 18,3’tür. Görüldüğü gibi hem AB hem de Türkiye için kayıt dışılığın ekonomi içindeki payı yıllar itibarıyla gerilemektedir. Bu açıdan Türkiye, kayıt dışı ekonomiyle mücadelesinde başarılı olmakla birlikte AB’deki düşüşün de sürekli olması nedeniyle aradaki farkı kapatamamış ancak kısmen daraltabilmiştir. Belirtilen çalışmaya göre Türkiye, 2015 yılı için AB ülkeleri arasında Romanya ve Bulgaristan’dan sonra üçüncü en yüksek kayıt dışı ekonomi oranına sahiptir.

10. Kalkınma Planı (2014-2018) doğrultusunda hazırlanan *Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planında* 2014 yılı için tahmin edilen kayıt dışı ekonominin GSYH’ya oranı, Schneider’in çalışmasındaki rakamla uyumlu olarak % 26,5 olarak belirtilmiştir. Bu doğrultuda resmi rakamlar açısından, kayıt dışı ekonomi, kayıtlı ekonominin yaklaşık 1/3’ü olarak kabul edilmektedir.

Kayıt dışı ekonominin en önemli unsurlarından biri kayıt dışı istihdamdır. SGK 2018 yılı verilerine göre⁶ 2002 yılında genelde/ tüm sektörler itibarıyla her iki çalışandan birinin kayıt dışı olduğu (% 52,14); 2017’de ise bu oranın düştüğü görülmektedir (% 33,97). Yine resmi kaynaklarda yer alan kayıt dışı istihdam oranlarına göre çalışanların yaklaşık 1/3’ü kayıt dışıdır.

⁵ Friedrich Schneider, Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments, 2015. (<http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf>).

⁶ SGK, Kayıtdışı İstihdam Oranı, 2018, (http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari).

Resmi veriler dışında çeşitli analizler yapılarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün tahmin edilmeye çalışıldığı pek çok araştırma bulunmaktadır. Ancak araştırmalarda bulunan oranlar birbirinden oldukça farklı olabilmektedir. Örneğin Erkuş ve Karagöz,⁷ para talebi yaklaşımını kullanarak yaptıkları çalışmalarında Türkiye’de 1970-2005 döneminde kayıt dışı ekonominin GSYH’ye oranının % 1,82 ile % 86,73 arasında değiştiğini; buna bağlı olarak vergi kaybının GSYH’ye oranının ise % 1,22 ile % 35,37 arasında olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışma, uzun dönemde vergi oranı, faiz oranı, enflasyon ve kişi başına gelir değişkenlerinin kayıt dışı ekonomik faaliyetler üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir. Tütüncü ve Zengin’in⁸ çalışmalarında ise kayıt dışı ekonominin ve kayıt dışı istihdamın boyutuna yönelik elde edilen tahminlerin daha önceki çalışmalara göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kayıt dışı istihdamın kurumsal olmayan nüfusa oranı, İstihdam Yaklaşımı yardımıyla 2005: 4- 2013: 4 dönemi dikkate alınarak incelenmiştir. Kurumsal olmayan nüfus, sivil işgücü ve istihdam verileri kullanılarak yapılan hesaplamalarda, kayıt dışı istihdamın kurumsal olmayan nüfusa oranı ortalama % 5’tir. Basit Parasal Oran Yaklaşımı’na göre hesaplanan kayıt dışı ekonominin GSYİH’ya oranı ise ortalama % 9 olarak bulunmuştur. Çalışmada yıllar itibarıyla kayıt dışı ekonominin artmadığı; sadece kriz dönemlerinde arttığı ifade edilmektedir.

Çalışmamız, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün belirlenmesinden ziyade toplumun bu konuda ne düşündüğünün belirlenmesiyle ilgilidir. Demir ve Küçükilhan’ın⁹ belirttiği gibi algı neyse gerçek odur. Belirtilen çalışmada Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutları ve nedenlerini ortaya koymak amacıyla bir anket çalışması yapılmış ve vergileme karşısında mükelleflerin psikolojik tutumlarına bağlı olarak geliştirdikleri davranış biçimleri ile kişilerin kayıt dışında kalmaları arasındaki bağın ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışma, vergi mükelleflerinin Türkiye’de ekonomik faaliyetlerin yaklaşık % 41’inin kayıt dışında yürütüldüğünü düşündüğünü göstermektedir. Araştırmada kayıt dışı ekonominin en önemli sebepleri olarak vergi yükü, vergi baskısı, kamusal harcamaların algılanma şekli, kurumsal kalite algısı, vergi bilinci, Türkiye’nin genel ekonomik durumu ve vergi cezaları olduğu belirlenmiştir. Türkiye’de kayıt dışı ekonomiyi azaltmak için, vergi yükü ve vergi tazyikinin azaltılması, vergi bilincinin artırılması, vergi denetimlerin artırılması suretiyle kayıt dışı faaliyetlerin tespit edilmesi, cezalandırılması ve cezalandırılan kişilerin af kanunlarından yararlandırılmaması, ülkenin genel ekonomik durumunun iyileşmesi ve istikrar kazanması, çalışmada yer alan önerilerdir.

Başka bir çalışmada vergi mükelleflerinin, vergi denetmenlerinin ve muhasebe meslek memurlarının kayıt dışı ekonomiye bakışlarının tespit edilmesi için bir anket çalışması yapılmıştır. Akkoç ve Demir’in¹⁰ bu araştırmasında ankete

⁷ Hakan Erkuş ve Kadir Karagöz. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini, Maliye Dergisi, Sayı 156, Ocak-Haziran, 2009, s.126-140.

⁸ Asiye TÜTÜNCÜ ve Hilmi ZENGİN. Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Boyutunun Tahmini, Doğu Üniversitesi Dergisi, 17 (2), 2016, s. 195-209.

⁹ İhsan Cemil Demir ve Mustafa Küçükilhan, Vergi Mükelleflerinin Kayıt Dışı Ekonomi Algısı: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Bahar, Cilt:9, Yıl:9, Sayı:1, 2013, s. 31-48.

¹⁰ Feden AKKOÇ ve Sezgin DEMİR, Kayıt Dışı Ekonominin Türkiye’deki Düzeyi ile Muhasebe Meslek Mensuplarının, Vergi Denetmenlerinin ve İşletme Yöneticilerinin Kayıt Dışı Ekonomiyi Algılamaları: Aydın İli Örneği, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26, 2011, s. 1-12.

katılanların büyük kısmının, vergi yükünün ağır olması, özellikle KDV oranlarının yüksekliği, vergi afları ve ithalatın artmasıyla yurt içi üreticilerin rekabet gücünün azalmasının kayıt dışı işlemleri arttırdığını düşündükleri belirlenmiştir. Çalışmada kayıt dışı ekonominin önlenmesine yönelik olarak toplumsal vergi ahlakının oluşturulması, cezaların yaptırım gücünün ve denetimlerin artırılması ve siyasi kararlılığın ve siyasal nüfuzun doğru yönde kullanılması gerektiği düşüncesinin büyük çoğunlukça desteklendiği görülmektedir.

Mükelleflerin kayıt dışı ekonomiye bakışlarını analiz eden çalışmalar arasında yer alan bir diğer çalışma olan Dumlupınar ve Yardımcıoğlu'na¹¹ göre mükelleflerin yarıdan fazlası, bulunduğu sektördeki kayıt dışı oranlarının yüksek olduğunu düşünmektedir. Çalışmada mükelleflerin çoğunun vergi kaçırmak yaygın olsa bile vergi ödememenin ahlaksızlık olduğunu düşündükleri belirlenmiştir. Buradan hareketle vergi ahlakının yüksek olduğu ve verginin tabana yayılması ile vergi ödeme eğiliminin artacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kayıt dışı faaliyetlerin yüksek oranda olduğu sektörlerde yoğunlaşacak vergi denetimlerinin bu sektöre ait mükelleflerin kayıt dışı konusundaki olumsuz tutumlarını düzeltebilecek bir etki yaratabileceği ifade edilmiştir.

2- YÖNTEM

2.1- Araştırmanın Problemi ve Amacı

Vergi mükelleflerinin kayıt dışı ekonomiye ilişkin görüşlerini ölçmeye yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Ancak kayıt dışı ekonomi, sadece Gelir ve Kurumlar Vergisi mükellefleriyle ilgili olmayıp toplumun tüm kesimlerini etkilemekte ve onları ilgilendirmektedir. Ayrıca toplumun her kesimi, geliri üzerinden vergi mükellefi olmasa da sahip olduğu servet unsurları üzerinden

Emlak Vergisi, Motorlu Taşıtlar Vergisi, Veraset ve İntikal Vergisi ödemektedir. Kişiler yaptıkları tüketimler nedeniyle Özel Tüketim Vergisi, Katma Değer Vergisi, Özel İletişim Vergisi, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi, Damga Vergisi gibi dolaylı vergiler ödemektedir. Bu açıdan vergi yükü, toplumun her kesimi için geçerli olduğuna göre vergiyi doğuran olay gerçekleştiği halde ödenmeyen vergilere ilişkin kişilerin ne düşündüğünün belirlenmesi önemlidir. Bu doğrultuda araştırmanın problemi, belirli bir verginin mükelleflerinin değil toplumu oluşturan tüm bireylerin kayıt dışı ekonomiye bakış açılarının araştırılmasıdır. Kayıt dışı ekonomiye yönelik bu bakış açısını ortaya koyabilmek amacıyla şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Kayıt dışı ekonominin ne oranda olduğu düşünülmektedir?
- Kayıt dışı ekonominin nedenleri nelerdir?
- Kayıt dışı ekonominin sonuçları nelerdir?
- Kayıt dışı ekonominin etkileri nelerdir?

Anket sonucu ortaya çıkan sonuçların mesleki ya da teknik bilgilerden ziyade bireylerin subjektif değerlendirmelerini ifade ettiği ve sahip oldukları algıların bir yansıması olduğu tekrar vurgulanmalıdır.

2.2- Araştırma Modeli

Belirli bir mükellef grubu hedeflenmeksizin toplumdaki tüm kesimleri kapsayacak şekilde belirlenen kişilere daha önceki çalışmalarda yer alan sorulardan derlenerek oluşturulan bir anket uygulanmıştır. Anket yapılacak kişilerin seçiminde özel sektör çalışanları, kamu kesimi çalışanları, işsiz kişiler, ev hanımları, serbest meslek mensupları ve öğrenciler olmak üzere çalışma durumları göz önüne alınmıştır. Çalışmada Çorum ili Merkez ilçesinde 420 kişiyle yüz yüze (ki-

¹¹ Dumlupınar, Serdar ve Yardımcıoğlu. Fatih. Vergi Denetimlerinin Kayıtdışı Ekonomi Üzerine Etkisi: Trabzon İli Örneği, Maliye Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, 2015, s.15.

şisel görüşme) anket tekniği kullanılarak ulaşılan araştırma için gerekli verilere ve elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Anket formu beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, çalışma durumu ve aylık gelirine ilişkin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. İkinci bölüm, katılımcıların Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutları ile ilgili bakışlarını belirlemeye yönelik; üçüncü bölüm, katılımcıların Türkiye’de kayıt dışı ekonominin artış nedenlerinin neler olduğunu düşündüklerini belirlemeye yönelik; dördüncü bölüm, katılımcıların Türkiye’de kayıt dışı ekonominin sonuçları ile ilgili bakış açılarını belirlemeye yö-

nelik; beşinci bölüm, katılımcıların Türkiye’de kayıt dışılığın sosyal ve siyasi etkilerine yönelik düşüncelerini belirlemeye yönelik “Kesinlikle Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılmıyorum” arasında değişen yedili Likert ölçeğine göre sıralanmış ifadelerden oluşmaktadır. Anket sonucunda elde edilen veriler, SPSS 19.0 paket programı ile değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde yüzde ve frekansları gösteren tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır.

Ankete katılanların genel dağılımına bakıldığında %47,5’inin kadın ve %52,5’inin erkek katılımcı olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş dağılımına göre sınıflandırılmasında ise ağırlık, genç ve orta yaş grubundan oluşmaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Yaş (%)		Cinsiyet (%)		Eğitim Durumu (%)		Çalışma Durumu (%)	
18-25	27,6	Erkek	52,6	İlkokul	11	Kamu	21,4
26-35	30,7			Ortaokul	11,7	Esnaf/Sanatkar	14,5
36-45	19,3	Kadın	47,4	Lise	24	Sanayici	2,6
46-55	15,2			Ön Lisans	14,5	Ev Hanımı	10
56 ve üzeri	7,1			Üniversite	33,3	Öğrenci	17,9
				Lisansüstü	5,5	Özel Sektör/Sigortasız	9,8
						İşsiz	8,8
						Özel Sektör/Sigortalı	15

Eğitim durumuna göre katılımcıların büyük çoğunluğu lise ve üstü eğitim düzeyine sahiptir. Çalışma durumuna göre dağılım çeşitlilik göstermekle birlikte kamu sektöründe çalışanlar ağırlıktadır.

Tablo 2: Faktör Analizi

	Faktör						
	Sosyal-siyasal algı (1)	Artış nedenleri (2)	Kayıt dışı ekonomik davranış (3)	Çalışma hayatına ilişkin sonuçlar (4)	Ekonomik sonuçlar (5)	Ekonomik boyut (6)	Vergi boyutu (7)
Vergi kaçırmak yaygın bir durumdur.						0,882	
Kayıt dışı çalışan sayısı çoktur.						0,846	
Vergi kaçırmayı haklı kılacak nedenler vardır.			0,744				
Ödemem gerektiği halde beyan etmediğim vergiler vardır.			0,689				
Alışverişlerde fiyat indirimi mümkünse fatura almamayı tercih ederim.			0,78				
Yüksek vergi oranları, vergi kaçırmayı arttırmaktadır.							0,698
Toplanan vergilerin doğru kamu harcamalarında kullanılmaması vergi kaçırmayı arttırmaktadır.							0,669
Vergi düzenlemelerinin karmaşıklığı, kayıt dışı ekonomiyi arttırmaktadır.							0,729
Küçük işletmelerin çokluğu, kayıt dışı ekonomiyi arttırmaktadır.		0,739					
Vergi denetimlerinin yetersizliği, kayıt dışı ekonomiyi arttırmaktadır.		0,788					
Vergi afları, kayıt dışı ekonomiyi arttırmaktadır.		0,655					
Kayıt dışı ekonomi, ekonomik büyümeyi artırır.					0,881		
Kayıt dışı ekonomi, işsizliği ve yoksulluğu azaltır.					0,857		
Kayıt dışılık, çalışanların çalışma şartlarının kötüleşmesine neden olur.				0,816			
Kayıt dışı olarak vergi ödemeyen firmalar, diğer firmalar açısından haksız rekabete neden olur.				0,761			
Ödediğim vergiye göre devletten yararlandığım hizmetin daha az olduğunu düşünüyorum.	0,85						
Ödediğim vergiye göre mecliste daha az temsil edildiğimi düşünüyorum.	0,875						
Kayıt dışı ekonomiyle yeterince mücadele edilmediğini düşünüyorum.	0,589						

Oluşturulan anketteki ölçeğin faktör analizi için uygun olduğu belirlenmiştir. Söz konusu ölçeğe ilişkin olarak geçerlilik ve güvenirlik analizi yapılmıştır. Güvenirliği ölçmek için Cronbach alfa katsayısı kullanılmış ve 0,768 olarak hesaplanmıştır. Cronbach alfa katsayısı, 60'dan büyük olduğu için ölçeğin güvenilir olduğuna karar verilmiştir. Geçerliliği ölçmek için ise faktör analizi uygulanmasına karar verilmiş ve ölçeğin faktör analizine uygun olup olmadığı ortaya koymak için Kaiser-Meyer Olkin (0,704) ve Bartlett's (0,000) testleri uygulanmıştır. Ölçeğin, faktör analizi için uygun olduğuna karar verilmiş ve faktör analizi yapılmıştır (Tablo 2).

Faktör analizi sonucunda kayıt dışına ilişkin ifadelerin yedi faktör (ekonomik boyut, kayıtdışı ekonomik davranış, vergi etkisi, ekonomik artış nedenleri, kayıt dışılığın ekonomik sonuçları, çalışma hayatına ilişkin sonuçları ve kayıt dışılığın sosyal/siyasal algısı) altında toplandığı ve bu yedi faktörün toplam varyansların %68'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Birden fazla faktör yükü alan ve toplam faktör ağırlığı 0,50'in altında olan 4 ifade analizden çıkarılmış ve diğer ifadeler için Cronbach alfa değeri 0,732 olarak hesaplanmıştır. Bu ifadelere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

İfadeler	Ort.	St. Sapma
Vergi kaçırmak yaygın bir durumdur.	5,61	1,623
Kayıt dışı olarak vergi ödemeyen firmalar, diğer firmalar açısından haksız rekabete neden olur.	5,54	1,561
Kayıt dışı ekonomiyle yeterince mücadele edilmediğini düşünüyorum.	5,52	1,492
Kayıt dışı çalışan sayısı çoktur.	5,48	1,494
Yüksek vergi oranları, vergi kaçırmaı arttırmaktadır.	5,46	1,647
Kayıt dışılık, çalışanların çalışma şartlarının kötüleşmesine neden olur.	5,35	1,727
Vergi denetimlerinin yetersizliği, kayıt dışı ekonomiyi arttırmaktadır.	5,21	1,724
Vergi düzenlemelerinin karmaşıklığı, kayıt dışı ekonomiyi arttırmaktadır.	5,04	1,566
Ödediğim vergiye göre mecliste daha az temsil edildiğimi düşünüyorum.	5,02	1,699
Vergi afları, kayıt dışı ekonomiyi arttırmaktadır.	5,00	1,865
Toplanan vergilerin doğru kamu harcamalarında kullanılmaması vergi kaçırmaı arttırmaktadır.	4,91	1,813
Ödediğim vergiye göre devletten yararlandığım hizmetin daha az olduğunu düşünüyorum.	4,87	1,924
Küçük işletmelerin çokluğu, kayıt dışı ekonomiyi arttırmaktadır.	4,55	1,860
Alışverişlerde fiyat indirimi mümkünse fatura almamayı tercih ederim.	3,78	2,122
Vergi kaçırmaı haklı kılacak nedenler vardır.	3,61	2,039
Kayıt dışı ekonomi, işsizliği ve yoksulluğu azaltır.	3,41	1,942
Kayıt dışı ekonomi, ekonomik büyümeyi artırır.	3,35	1,971
Ödemem gerektiği halde beyan etmediğim vergiler vardır.	3,03	2,123

Tablo 3'e göre en yüksek ortalama, *vergi kaçırma yaygın bir durumdur* ifadesine aittir. Vergi kaçırmanın yaygın bir davranış olmasının nedenini ankete katılan kişiler, vergi denetiminin yetersizliği, vergi aflarının sıklığı ve vergi mevzuatının karmaşık olması gibi etkenlere bağlamaktadır. Tanımlayıcı istatistiklerinden sonra ise ankete katılanların ülkedeki kayıt dışı ekonomi ve istihdam düzeyine ilişkin olarak sahip oldukları algı ve elde edilen boyutlar arasındaki ilişkiyi analiz etmek için ANOVA testi yapılmış ve sonuçlar Tablo-4'te verilmiştir.

Tablo 4'e göre katılımcıların kayıt dışılığın oranına ilişkin algıları ile "kayıt dışılığın ekonomik boyutu (6)" (sig= 0,000), "verginin kayıt dışılığa etkisi (7)" (sig= 0,000), "Kayıt dışı ekonominin artış nedenleri (2)" (sig= 0,001) ve "sosyal/ siyasal algı (1)" (sig= 0,000) boyutları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. "Kayıt dışılığın ekonomik boyutu (6)" açısından farklılık, kayıt dışılık oranının %50 ve üzeri olduğunu düşünen kişilerin oluşturduğu gruptan kaynaklanmaktadır. "Verginin kayıt dışılığa etkisi (7)" boyutu açısından farklılık, kayıt dışılık oranının %50 ve üzeri olduğunu düşünen kişiler ile bu oranın %21-30 ve %31-40 arasında olduğunu düşünen kişiler arasındadır. "Kayıt dışı ekonominin artış

nedenleri (2)" boyutu açısından farklılık, kayıt dışılık oranını %50 ve üzeri olduğunu düşünen kişiler ile bu oranın %11-20 arasında olduğunu düşünen kişiler arasındadır. "Sosyal/ siyasal algı (1)" boyutu açısından farklılık, kayıt dışılık oranının %50 ve üzeri olduğunu düşünen kişiler ile bu oranın %11-20, %21-30 ve %31-40 arasında olduğunu düşünen kişiler arasındadır. Bu açıdan belirtilen dört faktör açısından kayıt dışı ekonomi oranının çok yüksek olduğunu düşünenler, diğerlerinden önemli ölçüde farklı düşündükleri söylenebilir. Katılımcıların demografik özellikleri ile kayıt dışının boyutları arasında ilişki olup olmadığını anlamak için ise Bağımsız Örneklem T testi ve ANOVA testlerinden yararlanılmıştır. Cinsiyet açısından yapılan analizde sadece "kayıt dışı ekonomik davranış (3)" boyutu açısından kadın ve erkekler arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (sig. 2-tailed= 0,001). Farklılık erkeklerden kaynaklanmaktadır (ort=3,7179). Ankete katılan kadınlar, erkeklere göre vergi kaçırmanın haklı nedenleri olduğunu daha az düşünmektedir. Farklılığın diğer nedenleri, ankete katılan erkeklerin ödenmesi gerektiği halde ödenmemiş vergilerinin ve faturasız alışveriş eğilimlerinin daha fazla olmasıdır.

Tablo 4: ANOVA Test Sonuçları

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Ekonomik boyut (6)	Gruplar arasında	84,082	5	16,816	9,353	,000
	Grup içinde	744,353	414	1,798		
	Toplam	828,435	419			
Kayıt dışı ekonomik davranış (3)	Gruplar arasında	22,048	5	4,410	1,786	,115
	Grup içinde	1022,220	414	2,469		
	Toplam	1044,267	419			
Verginin kayıt dışılığa etkisi (7)	Gruplar arasında	63,557	5	12,711	9,011	,000
	Grup içinde	583,989	414	1,411		
	Toplam	647,546	419			

Kayıt dışı ekonominin artış nedenleri (2)	Gruplar arasında	39,624	5	7,925	4,225	,001
	Grup içinde	776,569	414	1,876		
	Toplam	816,193	419			
Kayıt dışı ekonomik sonuçları (5)	Gruplar arasında	23,722	5	4,744	1,563	,169
	Grup içinde	1256,561	414	3,035		
	Toplam	1280,283	419			
Çalışma hayatına ilişkin sonuçları (4)	Gruplar arasında	8,455	5	1,691	,869	,502
	Grup içinde	805,785	414	1,946		
	Toplam	814,240	419			
Sosyal/siyasal algı (1)	Gruplar arasında	74,466	5	14,893	7,949	,000
	Grup içinde	775,645	414	1,874		
Toplam		850,111	419			

Yaş değişkeni bakımından bakıldığında “kayıt dışı ekonomik davranış (3)” ($\text{sig} = 0,001$) ve “kayıt dışılığın ekonomik sonuçları (5)” ($\text{sig} = ,035$) boyutları açısından gruplar arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. “Kayıt dışı ekonomik davranış (3)” 36-45 yaş grubu ile 18-25 yaş grubu arasındaki kişiler arasında anlamlı bir farklılık vardır. Gençlerin kayıt dışı çalışmayı tercih etmesi, bu kişilerin henüz deneyim sahibi ve dolayısıyla kalifiye elemanlar olmamaları dolayısıyla sigortasız çalışmayı daha kolay kabul edebilmeleriyle bağlantılı olabilir. Ayrıca, genç olmak, emeklilik sürecini düşünmek için daha fazla vakit olmasına neden olmakta ve bir an önce para kazanma ve haneye daha fazla para girmesini sağlamak amacıyla sigortasız çalışmayı arttırabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında araştırma sonucunda elde edilen bulgular belirtilen nedenleri destekler niteliktedir. Demir ve Küçükilhan (2013, 41) çalışmalarında da benzer şekilde orta yaş üstü (50 yaş ve üzeri) kesimin kayıt dışı ekonomiyi diğer yaş gruplarına göre anlamlı bir şekilde daha düşük algıladıkları ancak mükellefiyet süresi arttıkça algılanan kayıt dışı ekonomi düzeyinin de arttığı belirtilmiştir. “Kayıt dışılığın ekonomik sonuçları (5)” açısından ise 46-55 yaş ve 55 üzeri yaş grubundaki kişiler arasında fark-

lılık bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonominin ekonomik büyümeyi arttırdığı ve işsizliği ve yoksulluğu azalttığı düşüncesi iki yaş grubu açısından farklılık göstermektedir. Yaş aralıklarının birbirine yakın olması nedeniyle sonuç istatistiksel olarak anlamlı olmakla birlikte iki yaş grubunun birbirlerine çok yakın olması nedeniyle teorik olarak açıklanabilecek bir fark değildir.

Eğitim değişkeni açısından “kayıt dışı ekonomik davranış (3)” boyutu açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($\text{sig} = ,001$). Farklılık lisans mezunları ile ilkökul ve ortaokul mezunları arasındadır. Eğitim düzeyi yükseldikçe kayıt dışı çalışmayı kabullenme eğilimleri de değişmektedir. Belirli bir eğitim seviyesine ulaşılması, beklenen gelir düzeyi ile istenen çalışma koşullarını değiştireceğinden çıkan sonuç anlamlıdır. Bu doğrultuda gelir düzeyi açısından “kayıt dışılığın çalışma hayatına ilişkin sonuçları (4)” boyutunda istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($\text{sig} = ,016$). Farklılık, gelir düzeyi 1-1500 TL olan kişiler ile gelir düzeyi 4001-5000 TL olan kişiler arasındadır. Gelir düzeyinde meydana gelen artışla birlikte bireyler, kayıtlı olmayı tercih etmektedir. Asgari yaşam standardını yakalamayı hedefleyen düşük gelirli bireyler, yüksek gelirli bireylere karşı özellikle kayıt dışı istihdam konusunda farklı düşünebilmektedir.

Ankete çalışma durumu açısından bakıldığında “kayıt dışı ekonomik davranış (3)” boyutu açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (sig=,000). Farklılık, esnaf olan çalışan kişilerle kamu, özel sektör sigortalı ve öğrenci olan kişiler arasındadır. Bordrolu çalışanlar, ödemesi gereken vergileri peşin olarak ödediklerinden başka bir ifadeyle vergiler, stopaj yoluyla kaynaktan kesildiğinden kayıt dışı kalma imkânları zaten yoktur; bu açıdan kayıt dışı kalma eğilimleri de daha düşüktür. Esnaf olarak çalışan kişilerde vergilerin beyana dayalı olması bu gruba ait bireylerin kayıt dışılık imkânlarının dolayısıyla eğilimlerinin de yüksek olmasına neden olmaktadır. Zaten Schneider ve Buehn’in¹² çalışmasında serbest meslekte çalışmanın kayıt dışı ekonominin artışını etkileyen değişkenler arasında OECD ülkeleri içinde en yüksek olduğu ülkenin Kore’den sonra Türkiye olduğu ifade edilmektedir. Türkiye’de serbest çalışmanın kayıt dışı ekonomi üzerindeki ortalama nispi etkisi % 41,4 olarak bulunmuştur. Vergi tahsilinde beyan yönteminin pek çok olumlu faydası bulunmakla birlikte bu durum, Türkiye açısından dezavantajlarıyla daha çok ön planda gözükmemektedir. Bu açıdan Türkiye için kayıt dışı ekonomiyle mücadelede ağırlık verilmesi gereken en önemli alan, serbest meslekle iştigal eden ekonomik birimlerdir denilebilir.

3- BULGULAR

3.1- Kayıt Dışı Ekonominin ve Kayıt Dışı İstihdamın Büyüklüğü

Kayıt dışılık olgusuna yönelik yapılan çalışmalarda çoğunlukla vergilerin ikame ve gelir etkilerinin kayıt dışılığın oluşması üzerinde önemli bir unsur olduğu gözlemlenmiştir.¹³ Ekonomik sistemin temelinde kıt kaynaklar ile sonsuz insan ihtiyaçlarının karşılanması gerçekliği yatmaktadır. Bireysel ihtiyaçların karşılanması bireysel gelir ile doğru orantılıdır. Dolayısıyla, bireysel ihtiyaçların karşılanması kişilerin elde ettikleri gelirin artmasına bağlı olduğundan bireyler, vergi gibi harcanabilir gelirlerini azaltan ekonomik araçlardan uzak durmaya çalışacaklardır. Başka bir ifadeyle bireyler, kayıtlı ekonomik sistem içerisinde ekonomik davranışlarını sürdürmeye devam ettikleri ölçüde ödemesi gereken vergi miktarında artışlar meydana gelecek ve bunun sonucunda da hem harcanabilir gelirleri azalacak hem de tasarrufa ayıracakları gelir düzeyinde azalmalar meydana gelecektir. Bireyler, vergi, prim gibi kesintilerle gelirlerinin azalması karşısında üst tüketim düzeyine geçmek yerine alt tüketim düzeyine gerilemek istemeyecekler ve bir önceki gelir düzeylerini muhafaza etmek için kayıt dışı yollara başvuracaklardır.¹⁴

¹² Friedrich Schneider ve Andreas Buehn. Shadow Economies in Highly Developed OECD Countries: What Are the Driving Forces?, IZA DP No. 6891, 2012, s.15.

¹³ Friedrich Schneider ve diğerleri, Shadow Economies All over the World New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007, Policy Research Working Paper 5356, 2010, s.5.

¹⁴ Yusuf, Kıldış. “Kayıtdışı Ekonominin Ulusal – Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:2, Sayı:2, 2000, s.2.

Tablo 5: Size göre, ülkemizde ekonomik faaliyetlerin ne kadarı kayıt dışında (faturasız alışveriş, kayıt dışı istihdam vb.) yürütülmektedir?

Yüzde (%)	Frekans	%	Kümülatif
0-10	14	3,3	3,3
11-20	30	7,1	10,5
21-30	77	18,3	28,8
31-40	99	23,6	52,4
41-50	98	23,3	75,7
51 ve üzeri	102	24,3	100,0
Toplam	420	100,0	

Çalışmamızda ülkemizde ekonomik faaliyetlerin ne oranda kayıt dışı yürütüldüğünün düşünüldüğüne yönelik soruya ankete katılanların % 3,3'lük kısmı, kayıt dışı faaliyetlerin ya hiç olmadığını ya da en fazla % 10 olduğu yönünde kanaat açıklamıştır. %23,6'sı kayıt dışı faaliyetlerin oranının % 31-40 arasında; % 23,3'lük bir kesim, kayıt dışılığın % 41-50 arasında; % 24,3'ü kayıt dışılığın %51 ve üzerinde olduğunu ifade etmiştir. Ankete katılanların %71,2'si, Türkiye'deki kayıt dışı ekonomi oranının % 30'un üzerinde olduğunu düşünmektedir.

Ankete katılanlara, ödemeleri gerektiği halde ödemedikleri vergilerin olup olmadığı sorulduğunda % 26'sı olduğunu % 62,6'sı olmadığını % 12,9'u ise kararsız olduğunu belirtmiştir. *Alışverişlerde fiyat indirimi olacaksa fatura almama tercihi* sorulduğunda oranlar birbirine çok yakın çıkmaktadır. % 45,4'ü fiyat indirimi olacaksa da fatura alacağını; % 40'ı almayacağını ifade etmiştir. *Vergi kaçırmayı haklı kılacak nedenler* noktasında da çoğunluk (% 48,1) haklı nedenlerin varlığını kabul etmemekte; % 39'u kabul etmektedir.

Katılımcıların %83,4'ü *vergi kaçırmanın yaygın bir davranış* olduğunu ifade etmiştir. Vergi kaçırmanın yaygın bir davranış olduğunu düşünen büyük çoğunluk, mükellefleri vergi kaçırmaya yönelten gerekçelerin haksız olduğunu ifade et-

mektedir. Vergi kaçırmayı yaygın bir davranış olarak görenlerin % 41,88'i mükelleflerin kendilerine göre haklı gerekçeler sunarak vergi kaçırmalarını onaylamakta; geri kalan çoğunluk ise onaylamamaktadır. Buradan vergi ahlakının yüksek olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ancak yapılan değerlendirme neticesinde vergi kaçırmanın yaygın bir davranış olduğunu düşünen mükelleflerin sadece % 63,24'ü ödemesi gereken vergileri beyan ettiklerini ifade etmektedir. Buradan hareketle, anketimize katılan vergi bilinçleri yüksek bireylerin dahi 1/3'ünden fazlası vergi kaçırmanın haklı gerekçeleri olabileceğini düşündükleri ve bazı vergileri beyan etmeyebilecekleri anlaşılmaktadır.

Bilindiği üzere işsizlik oranlarının yüksekliği kayıt dışı ekonominin boyutunu belirleyen ve aynı zamanda kayıt dışılığın artmasını sağlayan nedenlerden bir tanesidir. Schneider ve Buehn,¹⁵ 1999-2010 yılları arasında 38 OECD ülkesinde kayıt dışılığı etkileyen nedensel değişkenlerin ortalama nispi etkisini inceledikleri çalışmalarında işsizlik değişkeninin kayıt dışı ekonomi üzerinde % 16,4 nispi etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir. Bir ülkede var olan yüksek işsizlik oranları ile kayıt dışı ekonomi olgusu arasında doğrusal bir ilişki vardır. İşsizlik oranının artış göstermesi, istihdamın kayıt dışına yönelmesine neden olmakta ve kayıt dışı istihdam oranını yükseltmektedir.

¹⁵ Schneider ve Buehn, age, 2012, s. 25.

Çalışma istek ve gayretinde olanlar, hayatlarını devam ettirebilecek bir gelir düzeyini yakalayabilmek adına merdiven altı üretim birimleri olarak adlandırılan alanlara yönelerek ve kayıt altından uzaklaşabilmektedir. Dam vd.,¹⁶ Türkiye’de büyüme, işsizlik ve enflasyonun kayıt dışı istihdam üzerindeki etkisini 2002-2016 yılları için zaman serisi yöntemiyle analiz ettikleri çalışmalarına göre işsizlik bir birim arttığında kayıt dışı istihdam, 0,4 birim artmaktadır. Diğer bir ifadeyle işsizliğin kayıt dışı istihdam üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Çalışmamızda ankete katılan kişilerin *işsizliğin yüksek olması kayıt dışı çalışmayı artırmaktadır* önermesine verdiği cevap bu bulguyu desteklemektedir. Katılımcıların büyük bir kısmı (% 74,3’ü) yüksek işsizlik oranlarına bağlı olarak çalışma istek ve arzusunda olan iş gücünün kayıt dışı çalışmaya yöneldiğini düşünmektedir. Bu açıdan kayıt dışılığın azaltılmasının Türkiye için işsizlik sorununun azaltılmasıyla doğru orantılı olacağını söylemek mümkündür.

Kayıt dışı ekonomiyi oluşturan önemli unsurlardan biri olan kayıt dışı istihdam, kayıt altına alınmayan ve belgelendirilmeyen çalışanlardan oluşan bir yapıdır. Kayıt dışı istihdam, çalışanın devlete hiç bildirilmemesi, ücret olarak eksik bildirilmesi, çalışanın gün olarak eksik bildirilmesi, ikinci bir işte çalışan kişinin çalışmasının bildirilmemesi şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Kayıt dışı istihdam, işverenlerin deneme süresi adı altında çalıştırıp bildirimde bulunmamaları ve çalışanların Sosyal Güvenlik Kurumuna bildirilip vergi dairesine bildirilmemesi şeklinde de olabilmektedir. Yabancı işçiler, çocuk işçiler, emeklilik/

malullük/yetim aylığı ya da işsizlik ödeneği alıp kayıt dışı çalışan kişiler de kayıt dışı istihdam rakamları içinde yer almaktadır.¹⁷

Türkiye’de kayıt dışı istihdamın en yüksek olduğu sektör, tarımdır. Yıllar içinde genelde ve tüm sektörler itibarıyla kayıt dışı istihdamın azaldığını söylemek mümkündür. Örneğin 2002 yılında tüm sektörlerde genel olarak % 52,14 ve tarım dışı sektörlerde % 31,74 olarak hesaplanan kayıt dışı istihdam oranları, sırasıyla % 33,97 ve % 22,1’e düşmüştür.¹⁸ Kayıt dışı istihdam, her ne kadar ekonomik bir olgu olsa da sosyal boyutu çok daha önemlidir. Kayıt dışılığın özellikle çocukların ve diğer çalışanların güvencesiz ve sağlıksız koşullarda, uzun çalışma saatleri ve düşük ücretlerle çalıştırılabilmesine imkân veren yapısı, bu durumun önlenmesi için pek çok tedbir alınmasını gerektirmiştir. Kayıt dışı istihdamın azaltılmasına yönelik mali ve sosyal güvenlik hukuku alanındaki en önemli hukuki düzenlemeler, 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu olarak belirtilebilir. Yapılan düzenlemeler, kayıtlı istihdama geçişi mümkün kılacak teşviklerin sağlanması ve ceza ve denetimlerle kayıt dışılığın sağlayacağı ekonomik faydaların tersine çevrilmesine yöneliktir.¹⁹

Ankete katılanların % 81,2’si, *kayıt dışı istihdam edilen kişi sayısının* fazla olduğunu düşünmektedir. Aynı katılımcı grubu içinde ülkemizde kayıt dışı ekonomi oranının % 30’un üzerinde olduğu yönünde görüş belirtenlerin % 61,28’i kayıt dışı istihdam oranının da yüksek olduğu yönünde görüş belirtmektedir.

¹⁶ Dam, M. M. Ve diğerleri (2018). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Boyutu: Ekonometrik Bir Analiz”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:33, Sayı:1, 293-318.

¹⁷ Burçin Yereli, B. ve Oğuz Karadeniz. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerine Etkisi, E-yaklaşım, Haziran Sayı: 11, 2004, s. 182.

¹⁸ SGK, Kayıtdışı İstihdam Oranı, 2018 (http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari).

¹⁹ Menekşe Şahin ve Gökben Bayramoğlu. “Kayıt Dışı İstihdam Nedenlerine İlişkin Niteliksel Bir Analiz: Çorum İlinde Kayıt Dışı İstihdam Nedenleri Hakkında İşveren, İşçi ve Kamu Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, “İş, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 8 (20) Özel Sayı, 2018, s. 232.

Tablo 6: Kayıt dışı çalışan sayısı çoktur.

	Frekans	%	Kümülatif
Kesinlikle katılmıyorum	8	1,9	1,9
Katılmıyorum	18	4,3	6,2
Kısmen katılmıyorum	30	7,1	13,3
Kararsızım	23	5,5	18,8
Kısmen katılıyorum	86	20,5	39,3
Katılıyorum	141	33,6	72,9
Kesinlikle katılıyorum	114	27,1	100,0
Toplam	420	100,0	

Vergi kaçırmak mı sigortasız işçi çalıştırmak mı daha yanlıştır diye sorularak katılımcılardan ikisi arasında tercih yapmaları istendiğinde % 45'i vergi kaçırmamanın sigortasız işçi çalıştırmaktan daha yanlış olduğunu düşünmekte; % 32,4'ü bu önermeye katılmamakta; % 22,6'sı ise kararsız fikir beyan etmektedir. Buradan da aslında işsizlik sorununun kayıt dışı ile de olsa hafifletilmesine sıcak bakılabildiği, ancak vergi kaçırmamanın daha az benimsendiği gözükmektedir. Bu sonuç diğer cevaplarla birlikte değerlendirilerek vergi kaçırmamanın yaygın bir davranış olduğunun farkında olan bireylerin aslında vergi bilinçlerinin yüksek olduğu şeklinde yorumlanması mümkündür.

3.2- Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Kamu kesiminin uğradığı gelir kaybına bağlı olarak artan vergi oranları, kayıt dışı ekonominin yarattığı ekonomik sonuçlardan biridir. Katılımcıların % 72,69'u da bu doğrultuda fikir yürütmüştür. *Yüksek vergi oranlarının vergi kaçırmaı artırdığı* yönünde görüş belirten katılımcıların % 85,19'u benzer şekilde *kayıt dışı ekonominin vergi oranlarının artmasına neden olduğunu* belirtmektedir. Burada katılımcılar, adı geçen iki faktörün birbirinin hem nedeni hem de sonucu

olduğunu düşünmektedir. Schneider ve Williams'ın²⁰ çalışmalarında da benzer şekilde, kayıt dışı ekonomiye yol açan en önemli faktörün vergi ve sosyal güvenlik yüklerinin artması olarak belirtilmektedir.

Bir ülkede belirli bir dönemde yaratılan gelirin, bu geliri yaratan bireyler, aileler, tüketiciler, firmalar, sektörler arasındaki dağılımı olarak ifade edilen gelir dağılımı kavramı kayıt dışı ekonomiyi etkileyen unsurlardan biridir. Gelir dağılımından düşük pay alan kişiler, daha fazla harcanabilir gelir elde etmek için gerçekleştirmiş olduğu ekonomik faaliyetlerini resmi makamlardan gizlemeyi tercih ederek kayıt dışılığın oluşmasına negatif katkı sağlayacaktır. Gelir dağılımındaki adaletsizliğe ek olarak vergi yükünün dağılımında meydana gelen adaletsizlik de üzerinde durulması gereken başka bir konudur. Bir ülkede var olan vergi sisteminin yüksek gelir gruplarını kapsam dışında bırakması diğer bir ifadeyle kâr, faiz ve rant gelirlerinde sağlanan çeşitli imtiyazlar ile bu tür gelir elde edenlerin vergi yüklerinin azalması iki önemli etki yaratır. İlki, vergi gelirlerinin hızında yavaşlama, ikincisi ise vergi yükünün düşük gelirli gruplar üzerinde yoğunlaşmasıdır. Bunun sonucu olarak artan vergi yüklerinden kurtulmak isteyen düşük gelirli gruplar, kayıt dışılığa

²⁰ Friedrich Schneider ve Colin C. Williams, The Shadow Economy, Institute of Economic Affairs, 2013, s.44.

başvurarak vergi yüklerinden kurtulmayı tercih edeceklerdir.²¹ Vergi adaletsizliği yaratan ve aynı zamanda kayıt dışılığın oluşmasıyla yakından ilgili olan bir diğer konu da vergi aflarıdır. Vergi aflarının çıkarılmasındaki asıl etken, kamu kesiminin vergi alacağını garantiye almak ve vergiye uyumu artırmak olmasına rağmen özellikle sıklıkla bu uygulamaya gidilmesi durumunda vergi mükelleflerinin vergiye bakışı değişmektedir. Yeni bir af çıkacağı beklentisi içinde olan mükellef, vergisel yükümlülüklerini yerine getirmeyecek bu durum, vergisini zamanında ödeyen mükelleflerin vergi adaletsizliğine uğramalarına neden olacaktır.²² Kamu kesimi tarafından sıklıkla vergi aflarına başvurulması, vergilerini zamanında ve vergi bilincine sahip mükellefler açısından bir cezalandırma olarak algılanacak dolayısıyla da dürüst mükellefleri vergiyi ödememeye ve vergi kaçırmaya teşvik edecektir. Başka bir ifadeyle, af beklentisi içinde olan mükellefler, ekonomik faaliyetlerinin bir kısmını veya tamamını kayıt dışı alanlara yönlendirecektir.

Kayıt dışı ekonominin artış nedenleri olarak ankete katılan kişilerin vergi ve kayıt dışı ekonomi arasında önemli bir ilişkinin kabul edildiği görülmektedir. Buna göre ankete katılanların %78,2'si *yüksek vergi oranlarının*, % 70'i *vergi denetimlerinin yetersizliğinin*, % 67,2'si *vergi aflarının*, % 65,9'u *elde edilen vergilerin yanlış kamu harcamalarına aktarılmasının* ve son olarak da % 66,9'u *vergi düzenlemelerindeki karışıklığının* kayıt dışı ekonomiyi artırdığını ifade etmiştir. Bu noktadan hareketle kayıt dışılık artışının

önlenmesi için kurumsal açıdan vergi sistemine yönelik bir reformun gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu reform, vergi oran farklılıklarının düzenlenmesi ve sigorta prim kesintilerinde indirim yapılması, gider yazılabilecek harcamaların kapsamının genişletilmesi²³ şeklinde vergi kaçırmaya gerek kalmayacak sistemsel bir yumuşama yoluyla da denetimlerin artırılması, müeyyidelerin kararlılıkla uygulanması şeklinde de gerçekleştirilebilir.

Kayıt dışı ekonominin artış nedenlerine ilişkin olarak katılımcıların %57,2'si *küçük işletmelerin ekonomik faaliyet içindeki sayısının fazlalığını* göstermektedir. Görüldüğü gibi katılımcılar, genel itibarıyla ülkemizdeki kayıt dışı oranının artmasını ülkede uygulanan vergi sisteminden kaynaklı olduğunu düşünmektedir. Küçük işletmelerin kayıt dışılık yaratma konusundaki etkisi daha sınırlı olarak görülmektedir. Sugözü²⁴ de çalışmasında kayıt dışı ekonominin ekonomik ve mali nedenlerini vergi yükünün yüksekliği, enflasyon, ekonomik istikrarsızlık ve krizler, küçük işletme sayısının fazlalığı, kurumsallaşmanın yetersizliği, ekonomide tarım sektörünün ağırlıklı olması ve e-ticaretin yaygınlaşmasının yarattığı yasal boşluk olarak saymaktadır. İdari ve hukuki nedenler, mevzuat yapısının karmaşıklığı ve sık sık değiştirilmesi, vergi af, muafiyet ve istisnaları, yolsuzluk, rüşvet, vergi denetimlerinin yetersizliği, muhasebecilik ve mali müşavirlik hizmetlerinin yetersizliği, vergi idaresinin etkinsizliği, kurumlar arası iletişim eksikliği ve hantal bürokrasi olarak belirlenmiştir. Karaaslan²⁵ küçük işletme

²¹ Ali Rıza Gökbnar, *Türk Vergi Sisteminde Reform Gereği*", Prof. Dr. Nezihe SÖNMEZ' e Armağan, İzmir, 1997, s. 301.

²² Nihat, Edizdoğan ve Erhan Gümüş, *Vergi Afları ve Türkiye'de Vergi Aflarının Değerlendirilmesi*, Maliye Dergisi, Sayı 164, 2013, 105.

²³ Suphi Aslanoğlu ve Seyfi Yıldız, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Olgusu Bu Olguyu Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları ve Bir Öneri Rasyo Analizi Yoluyla Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulması*, Sosyo Ekonomi Dergisi, Cilt 6, Sayı 6, 2007, 138.

²⁴ İbrahim Halil Sugözü, *Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları: 1980-2004 Türkiye Örneği*, 2008, 173.

²⁵ Erkan Karaaslan, *Kayıt Dışı İstihdam ve Neden Olduğu Mali Kayıpların Bütçe Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği*, Mali Hizmetler Derneği, Yayın No:7, Ankara, 2010, s.9.

sayısının çok olmasını, ekonomik gelişmişlik düzeyinin ve firmaların kurumsallaşma düzeylerinin düşük olmasına bağlamaktadır; bu durum, izleme ve denetim gibi faaliyetlerin aksamasına yol açmaktadır.

3.3- Kayıt Dışı Ekonominin Sonuçları

Kayıt dışı ekonomi, sosyal, mali, ekonomik ve siyasi alanlarda negatif etkileri olan bir kavramdır. Devletin en önemli gelir kaynağı vergilerdir ve kayıt dışı ekonominin boyutu elde edilecek vergi gelirlerinin seviyesi üzerinde doğrudan etkilidir. Bu nedenle devlet açısından kayıt dışı ekonominin temel mali sonucu, vergi kapasitesinin kullanılamaması ve yeterince vergi geliri elde edilememesidir. Mali sonuç dışında ekonominin, bütçe açıklarının, sosyal güvenlik fonlarının tam yönetilememesi sorunu da ortaya çıkmaktadır. İşletmeler açısından ödenen vergi ve kayıtlı istihdam için katılan vergi takozu sonucu hiss edilen vergi tazyiki oranında vergi kaçırma eğilimi oluşabilmektedir. Bu durumun en önemli sonucu, ticari rekabetin zarar görmesi ve piyasalarda etkinlikten uzaklaşmasıdır. Hanehalkları açısından da geliri ve tüketimi azaltan bir unsur olarak değerlendirilen verginin ödenmemesi eğilimi oluşabilmektedir. Bu durumun bireylere doğrudan etkisi ise kamu hizmetlerinin miktar ve kalite olarak yetersiz sunumu ve sosyal refah ve adaletin tam olarak tesis edilememesidir.²⁶ Kayıt dışı ekonomi, vergi gelirleri dışında enflasyon, işsizlik ve büyüme gibi makroekonomik hedefler açısından da farklı sonuçlar doğurmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin varlığı, merdiven altı üretim olarak tabir edilen imalathanelerin yaygınlaşmasına ve sigortasız çalışanların sayısının da artmasına neden olmaktadır. İşverenler, üretim maliyetlerini kısmak ve kârlarını artırmak

için sigortalı istihdam yerine sigortasız istihdamı tercih ederek sosyal sigorta primleri açısından da kayıt dışılığın artmasına sebebiyet vermektedir. Ankete katılanların % 71,2'si, kayıt dışılığın çalışma koşullarının kötüleşmesine neden olduğunu düşünmektedir. Katılımcıların cevapları çapraz analiz yöntemiyle incelendiğinde, işsizliğin yüksek olmasının kayıt dışı ekonomiyi artıran nedenler arasında olduğunu düşünmeyen kişilerin dahi yarısı, kayıt dışı ekonominin çalışma koşullarında bir bozulma yarattığı görüşüne katılmaktadır. Buna göre, kayıt dışılık sadece ekonomik açıdan bir sorun olarak görülmemekte aynı zamanda bireylerin daha kötü koşullarda çalışmalarına neden olan sosyal bir olgu olarak da görülmektedir.

Ekonominin arz tarafında bulunan firmalar arasında yaşanan rekabet, kayıt dışı ekonomi nedeniyle sekteye uğramaktadır. Vergisini ödeyen firmalar ile eksik ödeyen veya hiç ödemeyen firmaların vergi nedeniyle katlandıkları maliyetlerin farklılık göstermesinden ötürü rekabet ortamı bozulmaktadır. Bazı firmalar, vergi ödemek suretiyle kâr marjlarını azaltırken diğer firmalar vergiyi eksik ödeyerek veya hiç ödemeyerek daha düşük bir maliyet ile daha yüksek bir kâr elde etmektedir. Ankete katılan kişilerin % 76,23'ünün de aynı doğrultuda kayıt dışılık sonucunda *haksız rekabetin oluşacağı* yönünde bir algılarının olduğu tespit edilmiştir. Kayıt dışı ekonominin artış nedenlerini vergi denetimlerinin yetersizliğine bağlayan katılımcıların % 58,9'u ile vergi aflarının kayıt dışı ekonomiyi artırdığını düşünenlerin % 54,39'u vergi ödemek/ödememek nedeniyle firmalar arasında bir haksız rekabetin meydana geldiğini düşünmektedir. Başka bir deyişle, katılımcıların eğer vergi denetimleri yeterli olursa ve vergi affı uygulamasına sıklıkla başvurulmazsa firmalar arasında vergi ödemek/ödememek kay-

²⁶ Neslihan Koç, Mali, Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Yönleriyle Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi, Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 3(2), 2016, s. 95.

naklı bir aksak rekabetin oluşmayacağını düşündükleri anlaşılmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin olumlu olarak algılanan özellikleri olup olmadığının değerlendirilmesi amacıyla kayıt dışı ekonomi *ekonomik büyümeyi artırır ve işsizliği ve yoksulluğu azaltır* önermeleri sorulmuştur. Buna göre katılımcıların % 30,7'si kayıt dışı ekonominin işsizliği ve yoksulluğu azaltabileceğini düşünürken % 18,3'ü kararsızdır. % 50,9'u ise kayıt dışı ekonominin böyle olumlu bir sonuç yaratmasını beklememektedir. Benzer şekilde katılımcıların % 31,5'i kayıt dışı ekonominin ekonomik büyümeye katkı sağlayabileceğini düşünmektedir, % 12,9'u kararsız şeklinde fikir beyan etmiştir. Yine % 55,6 oranında kişi kayıt dışı ekonominin ekonomik büyümeye katkı sağlayacağını düşünmemektedir. Görüldüğü gibi büyük çoğunluk kayıt dışı ekonominin olumsuz yönlerinin olumlu kabul edilebilecek yönlerinden fazla olduğunu düşünmektedir.

3.4- Kayıt Dışı Ekonominin Sosyal ve Siyasal Etkileri

Toplumu oluşturan bireylerin psikolojik özellikleri ve kamu kesiminin siyasi faktör olarak nasıl algılandığı konusu kayıt dışı ekonomiyi oluşturan etkenler arasındadır. Bireyin davranışlarını belirleyen faktörlerin başında kendi öz yaşamını nasıl algıladığı gelmektedir. Benzer şekilde politik açıdan bireylerin devleti/hükümeti algılayış biçimi de kamusal yükümlülüklerini yerine getirme arzusunu etkilemektedir.²⁷ Bireyler, devlet/hükümetleri adil olarak algılasa kayıt dışılığa doğru yönelimleri azalış gösterecektir. Aksi bir durum söz konusu ise bireyler devletin/hükümetin

adil olmadığını başka bir deyişle vergilemede keyfiliğin olduğunu düşünüyorsa vergisel yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçacak ve kayıt dışı ekonominin oluşmasına neden olacaktır.²⁸ Teyyare,²⁹ çalışmasında OECD ülkelerinde kurumsal kalite ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişki ile her bir kurumsal kalite faktörü ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada yüksek kurumsal kalitenin gözlemlendiği etkin işleyen bir ekonomik sistemde kayıt dışı ekonomi de dâhil iktisadi anlamda olumsuz durumların daha az ortaya çıkacağı varsayılmaktadır. Kurumsal faktörler olarak esas alınan, hükümetin etkinliği, düzenleyici kalite, politik istikrar, katılım ve hesap verebilirlik, yolsuzluk düzeyi ve hukukun üstünlüğü faktörleri, ülkelerin kurumsal kalite düzeyini göstermektedir. Modelde yer alan diğer değişkenler, kamunun büyüklüğü, işsizlik ve büyümedir. Çalışmanın sonuçlarına göre kurumsal kalitedeki %1'lik bir artış, kayıt dışı ekonomiyi yaklaşık %22 azaltmaktadır. Kurumsal kalite bileşenleri arasında kayıt dışı ekonomiyi azaltmada en yüksek etkiye sahip olan faktör hukukun üstünlüğü olarak bulunmuştur. Diğerleri sırasıyla; katılım ve hesap verebilirlik, yolsuzluğun kontrolü, hükümet etkinliği, düzenleyici kalite ve politik istikrar takip etmektedir. Çalışmanın diğer sonuçları, kamu hacmindeki artış, kayıt dışı ekonomiyi arttırmakta; büyümedeki artış, kayıt dışı ekonomiyi azaltıcı bir etki yaratmakta; işsizlik oranlarındaki artış, kayıt dışı ekonominin artmasına yol açmaktadır. Bu doğrultuda ankete katılan kişilerin büyük çoğunluğu (% 63,1) ödedikleri vergiye göre devletten yararlandıkları hizmetin daha az olduğunu

²⁷ Ulvi Sandalcı ve İnci Sandalcı, Vergi Ahlakı ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerinde Bir İnceleme, Sakarya İktisat Dergisi, C. 6, S. 1, 2017, 74.

²⁸ Selçuk İpek ve İlknur Kaynar, Vergiye Gönüllü Uyum Konusunda Çanakkale İline Yönelik Ampirik Bir Çalışma, Yönetim ve Ekonomi, C.16, S.1: 2009, 175.

²⁹ Erdoğan Teyyare, OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi ve Kurumsal Kalite İlişkisi", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, 2018.

düşünmektedir. Aynı doğrultuda katılımcıların % 63,6'sı ödedikleri vergiye göre daha az temsil edildiklerini düşünmektedir. Bu önermeler, çapraz analizler ile de teyit edilmiştir. *Toplanan vergilerin doğru kamu harcamalarında kullanılması vergi kaçırmayı arttırmaktadır* önermesine katılanların % 72,9'u ödedikleri vergiye göre devletten yararlandıkları hizmetin daha az olduğunu düşünmektedir.

Kayıt dışı ekonomi tüm devletler için geçerli olan bir olgudur. Kayıt dışı ekonominin Türkiye'deki büyüklüğü AB ülkeleri ortalamasıyla kıyaslandığında yaklaşık % 10 daha fazladır. Ekonomide, sosyal yapıda yaratacağı sıkıntılar bir yana mali disiplinin sağlanması açısından bile müdahale edilmesi gereken alanlardan biridir. Ancak ankete katılanların % 76,7'si *kayıt dışı ekonomiyle yeterince mücadele edilmediğini* düşünmektedir. Bu şekilde bir algının varlığı dahi kayıt dışı ekonomiyle mücadelede başarılı olunmasına engel teşkil edebilecek bir durumdur. Bu açıdan alınan önlemlerin yeterliliği bir yana, uygulamalardaki kararlılığın da kamuoyuna yansıtılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bireylerin siyasi olarak kayıt dışı ekonomiye yönelik algılarının oylarını etkileme potansiyelini belirlemeye yönelik olarak sorulan *oy verdiğim parti, kayıt dışı ekonomiyi önlemede yetersiz olsa da yine o partiye oy veririm* önermesine ankete cevap verenlerin % 41,2'si katılmadığını ifade etmiştir. Bulunan oran, kayıt dışı ekonomiyle mücadelenin seçmen davranışını etkileme bakımından oldukça etkili olduğunu gösterecek kadar yüksektir. Çünkü katılımcıların sadece % 35,5'i bu olguya rağmen oylarını değiştirmeyeceklerini % 23,3'ü ise kararsız olduğunu ifade etmiştir. Oy verme davranışının pek çok unsurdan etkilenmesi mümkün olduğundan ortaya çıkan yüksek oranın doğrudan sandığa yansımaları beklenemeyebilir. Ancak ulaşılan sonuç, yeterli bilinçlendirme ile yöneticiler üzerinde kayıt dışı ekonomiyi önleme yönünde güçlü bir kamuoyu baskısı yaratılabileceğini göstermek bakımından önemlidir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Kayıt dışı ekonomi, ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınamadığı durum olarak ifade edilebilir. Ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınmamasının nedenleri arasında, mükelleflerin gelir kaybı yaşamak istememesi, hayat standartlarını muhafaza edebilmek için vergi nedeniyle katılan gelir kayıplarını en aza indirmek gelmektedir.

Ekonomide kayıt dışılığın oransal değerini tahmin etmeleri istendiğinde çoğunluğun düşüncesi, kayıt dışı ekonominin oransal büyüklüğünün % 30'un üzerinde olduğudur. Çalışmada yapılan anket sonuçlarına göre kişiler, vergi kaçırmanın yaygın bir davranış olduğunu kabul etmekte ve yüksek işsizlik nedeniyle kayıt dışı istihdam edilen kişi sayısının çok olduğunu düşündükleri görülmektedir. Anket sonuçlarına göre kayıt dışı ekonominin nedenleri olarak sırasıyla yüksek vergi oranları, vergi denetimlerinin yetersizliği, vergi afları, vergi düzenlemelerinin karmaşıklığı, toplanan vergilerin doğru kamu harcamalarında kullanılmaması, küçük işletmelerin çokluğu sayılmaktadır. Kayıt dışı ekonominin büyümesinde ankete katılan kişiler tarafından vergi ve kayıt dışı ekonomi arasında önemli bir ilişkinin kabul edildiği görülmektedir. Yüksek vergi oranlarının vergi kaçırmayı artırdığı; kayıt dışı ekonominin de vergi oranlarının artmasına neden olduğunu düşünülmektedir. Görüldüğü gibi her iki faktör, birbirinin hem nedeni hem de sonucu gibi değerlendirilmektedir. Bu açıdan kayıt dışı ekonomiyle mücadelede başarıya ulaşmada öncelikli alanlardan birinin bazı mali düzenlemelerin yapılmasına ilişkin olduğu söylenebilir. Bunlar, beyana dayalı vergi sistemine tabi mükelleflere yönelik denetimlerin artırılması ile yüksek vergi oranları ve sigorta prim yüklerinin dengelenmesine yönelik düzenlemelerdir.

Ankete katılanların yaklaşık ¼'i ödemeleri gerektiği halde beyan etmedikleri vergilerin olduğunu kabul etmektedir. Ankete katılanların bir kısmı, fiyat indirimi olacaksa faturasız alış veriş

tercih edebileceklerini ve vergi kaçırmayı haklı kılacak nedenlerin varlığını kabul etmektedirler. Ancak yine de diğer çoğunluk faturasız alışverişi ve vergi kaçırmayı haklı gösterecek sebepleri onaylamamaktadır. Buradan vergi ahlakının yüksek olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Çalışmadan elde edilen önemli sonuçlardan biri, kayıt dışı ekonominin yarattığı ekonomik etkiler yanında sosyal sonuçların da önemsendiğinin görülmesidir. Örneğin kayıt dışı ekonominin haksız rekabet yaratma ve çalışma şartlarının kötüleşmesine sebep olma gibi sorunlara neden olacağı, büyük bir çoğunluk tarafından kabul edilmektedir. Ankete katılanlar, kayıt dışı ekonominin olumsuz yönlerini kabul etmekle birlikte kısmen olumlu yönleri olduğunu da ifade etmektedir. Oransal olarak çoğunlukta olmasa da belli bir oranda kişi (yaklaşık 1/3) tarafından kayıt dışı ekonominin işsizliği ve dolayısıyla yoksulluğu azaltarak ekonomik büyümeye katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu açıdan kayıt dışı-işsizlik ilişkisinin göz önüne alınması ve istihdamı arttırıcı politikaların kayıt dışını azaltma politikalarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiği ifade edilebilir.

Kayıt dışı ekonominin işsizliği azaltacağı düşüncesi çoğunluk tarafından kabul edilmiyor olsa da vergi kaçırmak ve sigortasız işçi istihdam edilmesi arasında bir tercih yapmaları istendiğinde katılımcıların daha büyük bir kısmı, vergi kaçırmanın sigortasız işçi çalıştırmaktan daha yanlış olduğunu düşünmektedir. Buradan da aslında işsizlik sorununun kayıt dışı ile de olsa hafifletilmesine sıcak bakılabildiği, ancak vergi kaçırmanın daha az benimsendiği ortaya çıkmaktadır. Yine kayıt dışı ekonominin olumlu ve olumsuz yönlerinin kabulü arasında bir kıyaslama yapmak gerekirse büyük çoğunluk, kayıt dışı ekonominin olumsuz yönlerinin olumlu kabul edilebilecek yönlerinden daha fazla olduğunu düşündüğü görülmektedir.

Elde edilen bulgulardan bireylerin ödedikleri vergilerin daha verimli kamu hizmetlerinde kullanıldığı yönündeki algılarının güçlenmesiyle vergiye gönüllü uyumun daha da artacağı söylenebilir. Çünkü aslında vergi ahlakı ve vergi bilinci yüksek olmasına rağmen ekonomideki sorunlar, vergi sistemi ve kaynakların yanlış yerlerde kullanılmasından kaynaklanan çeşitli olumsuzlukların vergi ödememe davranışını beslediği görülmektedir.

Bireyler, ödedikleri vergiye göre devletten yararlandıkları hizmetin daha az olduğunu, ödedikleri vergiye göre daha az temsil edildiklerini, toplanan vergiler doğru kamu harcamalarında kullanılmadığı için vergi kaçırma davranışının arttığını ve kayıt dışı ekonomiyle yeterince mücadele edilmediğini düşünmektedir. Bu açıdan kamu harcamalarının optimal kullanımının sağlanması ve kayıt dışını önleme kararlılığının kamuoyuna yansıtılması da kayıt dışı ekonomiyle mücadelede toplum desteğinin sağlanması açısından ele alınması gereken önceliklerden biri olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

- AKKOÇ, F. ve DEMİR, S. (2011). "Kayıt Dışı Ekonominin Türkiye'deki Düzeyi ile Muhabese Meslek Mensuplarının, Vergi Denetmenlerinin ve İşletme Yöneticilerinin Kayıt Dışı Ekonomiye Algılamaları: Aydın İli Örneği", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26: 1-12.
- ASLANOĞLU, S. ve YILDIZ, S. (2007). "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Olgusu Bu Olguyu Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları ve Bir Öneri Rasyo Analizi Yoluyla Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulması", Sosyo Ekonomi Dergisi, Cilt 6, Sayı 6: 127-146.
- AYDEMİR, Ş. (1995). Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi, Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayınları: Ankara.

- DAM M. M., ERTEKİN, Ş., KIZILCA, N. (2018). "Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdamın Boyutu: Ekonometrik Bir Analiz", Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:33, Sayı:1, 293-318.
- DEMİR, İ.C ve KÜÇÜKİLHAN, M. (2013). "Vergi Mükelleflerinin Kayıt Dışı Ekonomi Algısı: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma", Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Bahar, Cilt:9, Yıl:9, Sayı:1, 31-48.
- DURLUPINAR, S. ve YARDIMCIOĞLU, F. (2015). Vergi Denetimlerinin Kayıtdışı Ekonomi Üzerine Etkisi: Trabzon İli Örneği, Maliye Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, 1-16.
- EDİZDOĞAN, N. ve GÜMÜŞ, E. (2013); "Vergi Afları ve Türkiye'de Vergi Aflarının Değerlendirilmesi," Maliye Dergisi, Sayı 164: 99-119.
- ERKUŞ, H. ve KARAGÖZ, K. (2009). "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini", Maliye Dergisi, Sayı 156, Ocak-Haziran, 126-140.
- GÖKBUNAR, A.R. (1997). "Türk Vergi Sisteminde Reform Gereği", Prof. Dr. Nezihe SÖNMEZ' e Armağan, İzmir.
- IŞIK, N. ve ACAR, M. (2003). "Kayıtdışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 21, Temmuz-Aralık, 117-136.
- KARAASLAN E. (2010). Kayıt Dışı İstihdam ve Neden Olduğu Mali Kayıpların Bütçe Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği, Mali Hizmetler Derneği, Yayın No:7, Ankara.
- KILDİŞ, Y. (2000). "Kayıtdışı Ekonominin Ulusal – Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:2, Sayı:2: 1-10.
- KOÇ, N. (2016). "Mali, Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Yönleriyle Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi", Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 3(2), 85-103.
- MUTER, N., ÇELEBİ, A.K., SAKINÇ, S. (2012). Kamu Maliyesi. Manisa.
- SANDALCI, U. ve Sandalcı, İ. (2017). "Vergi Ahlakı ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi: OECD Ülkeleri Özelinde Bir İnceleme", Sakarya İktisat Dergisi, C. 6, S. 1.
- SCHNEIDER F., BUEHN, A., Montenegro, C. E. (2010). Shadow Economies All over the World New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007, Policy Research Working Paper 5356.
- SCHNEIDER, F. ve BUEHN, A. (2012). Shadow Economies in Highly Developed OECD Countries: What Are the Driving Forces?, IZA DP No. 6891.
- SCHNEIDER, F. ve WILLIAMS, C. C. (2013). The Shadow Economy. The Institute of Economic Affairs, 2013
- SCHNEIDER, F. (2015). Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments. (<http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEuro-pe31.pdf>). Erişim tarihi: 29 Ocak 2019.
- SELÇUK, İ. ve KAYNAR, İ. (2009). "Vergiye Gönüllü Uyum Konusunda Çanakkale İline Yönelik Ampirik Bir Çalışma", Yönetim ve Ekonomi, C.16, S.1: 173-190.
- SGK (2018). Kayıtdışı İstihdam Oranı, (http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari). Erişim tarihi: 29 Mart 2019.
- SUGÖZÜ, İ.H. (2008). Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları: 1980-2004 Türkiye Örneği, Selçuk Üniversitesi SBS Doktora Tezi, Konya.

- ŞAHİN, M. ve BAYRAMOĞLU, G. (2018). “Kayıt Dışı İstihdam Nedenlerine İlişkin Niteliksel Bir Analiz: Çorum İlinde Kayıt Dışı İstihdam Nedenleri Hakkında İşveren, İşçi ve Kamu Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, “İş, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 8 (20) Özel Sayı, 229-258.
- TEYYARE, E. (2018). “OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi ve Kurumsal Kalite İlişkisi”, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 14, Sayı 1: 51-65.
- TÜTÜNCÜ, A. ve ZENGİN, H. (2016). “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Boyutunun Tahmini”, Doğu Üniversitesi Dergisi, 17 (2): 195-209.
- YERELİ, B. ve KARADENİZ, O. (2004). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerine Etkisi”, E-yaklaşım, Haziran Sayı: 11.